RAQAMLI MUHIT RIVOJLANISH FONIDA IJTIMOIY-EMOTSIONAL TA’LIM ORQALI HUQUQBUZARLIKLARNI BARVAQT PROFILAKTIKA QILISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI

Boltayev Faxriddin Azamatovich
Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522421

Annotatsiya. *Maqolada ijtimoiy-emotsional ta’lim orqali huquqbuzarliklarni barvaqt profilaktika qilishning pedagogik-psixologik omillari nazariy tahlil qilinadi. Hissiy boshqaruv, ijtimoiy vaziyatni talqin qilish, empatiya va mas’uliyatli tanlov, tengdoshlar munosabati, maktabga mansublik, pedagog tayyorgarligi hamda oila–maktab hamkorligi o‘zaro bog‘liq omillar sifatida tizimlashtiriladi. Omil, taxminiy mexanizm, pedagogik faoliyat va kuzatiladigan natija farqlanadi. Ilmiy dalillarni qiyoslash orqali kompetensiyaga, maktabdagi xulqqa va huquqiy holatlarga oid natijalarni alohida o‘rganish zarurati asoslanadi. Ikki matritsada omillarni pedagogik ish bilan bog‘lash hamda natijalarni talqin qilish chegaralari ko‘rsatiladi.*
Kalit so‘zlar: *ijtimoiy-emotsional ta’lim, barvaqt profilaktika, pedagogik-psixologik omil, hissiy boshqaruv, empatiya, tengdoshlar bosimi, maktabga mansublik, pedagog tayyorgarligi, oila–maktab hamkorligi.*

Аннотация. *В статье теоретически анализируются педагогические и психологические факторы ранней профилактики правонарушений средствами социально-эмоционального обучения. Систематизируются эмоциональная саморегуляция, интерпретация социальных ситуаций, эмпатия и ответственный выбор, отношения со сверстниками, принадлежность к школе, подготовка педагогов и взаимодействие семьи и школы. Разграничиваются фактор, предполагаемый механизм, педагогическая деятельность и наблюдаемый результат. Сопоставление исследований обосновывает раздельное изучение компетенций, школьного поведения и правовых исходов. Две матрицы связывают факторы с педагогической работой и обозначают границы интерпретации результатов.*
Ключевые слова: *социально-эмоциональное обучение, ранняя профилактика, педагогические и психологические факторы, саморегуляция, эмпатия, давление сверстников, принадлежность к школе, подготовка педагогов, взаимодействие семьи и школы.*

Abstract. *This article examines pedagogical and psychological factors in early prevention of offending through social and emotional learning. Seven interconnected factors are discussed: emotional regulation, interpretation of social situations, empathy and responsible choice, peer relations, school belonging, teacher preparation, and family–school cooperation. Factors, proposed mechanisms, educational activities, and observable outcomes are distinguished. Research evidence is compared across competencies, school behaviour, and legal outcomes. Two matrices connect factors with educational practice and clarify the limits of outcome interpretation.*
Keywords: *social and emotional learning, early prevention, pedagogical and psychological factors, emotional regulation, empathy, peer pressure, school belonging, teacher preparation, family–school cooperation.*

Barvaqt pedagogik profilaktika o‘quvchining nizoli vaziyatni tushunishi, zarar yetkazmaydigan qarorni tanlashi va zarur yordamdan foydalanishiga sharoit yaratish bilan bog‘liq. Qoidani bilish bilan g‘azab, tengdoshlar bosimi yoki kamsitilish hissi

paytida unga amal qilish bir xil vazifa emas. Ijtimoiy-emotsional ta’lim ushbu bog‘liqlikni ko‘nikma mashqi va qo‘llab-quvvatlovchi munosabatlar orqali rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Uning amaliy qiymatini anglash uchun o‘quvchining psixologik resurslari bilan pedagogik muhitning o‘zaro aloqasini tahlil qilish zarur.

O‘zbekiston Respublikasining «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi Qonunida insonparvarlik, tizimlilik, ishontirishning ustuvorligi va individual yondashuv asosiy prinsiplar sifatida belgilangan. Ta’lim muassasalarining o‘quvchilar hamda ota-onalar bilan profilaktik ishlar olib borishi ham nazarda tutilgan [1; 5-, 17-moddalar]. «Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida»gi Qonun rivojlanish, xulq yoki o‘qishdagi qiyinchiliklarda ijtimoiy-psixologik va pedagogik yordam ko‘rsatishni belgilaydi [2; 13-modda]. Ushbu normalar pedagogik profilaktikani bolaning ehtiyojlarini hisobga oluvchi yordam bilan bog‘lashga asos bo‘ladi.

Maqolaning maqsadi ijtimoiy-emotsional ta’limning barvaqt profilaktikaga aloqador pedagogik-psixologik omillarini, ularning taxminiy mexanizmlarini va maktab amaliyotida kuzatilishi mumkin bo‘lgan belgilarini aniqlashtirishdir. Asosiy masala alohida mashg‘ulotni huquqbuzarlik kamayishiga tenglashtirish emas, o‘quvchi ko‘nikmasining qaysi sharoitda mas’uliyatli xatti-harakatga bog‘lanishini tushuntirishdan iborat.

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Sakkiz xorijiy ilmiy va konseptual manba hamda ikkita qonun mazmuniy va qiyosiy tahlil qilindi. Manbalar SEL tushunchasi, dasturlar natijalari, uzoq muddatli bog‘lanishlar va amalga oshirish shartlariga aloqadorligi bo‘yicha maqsadli tanlandi. Tahlilda tadqiqot turi, o‘rganilgan natija va xulosani boshqa sharoitga tatbiq etish chegarasi hisobga olindi. Ish tizimli sharh yoki yangi meta-tahlil sifatida taqdim etilmaydi. Umumlashtirishda omil, mexanizm, faoliyat va natija o‘rtasidagi bog‘lanish tahlil birligi sifatida olindi. Omil psixologik resurs yoki pedagogik sharoitni, mexanizm uning ta’siri qanday yuzaga chiqishi mumkinligini, faoliyat esa rejalashtiriladigan amaliy ishni ifodalaydi. Natija alohida kuzatiladigan o‘zgarishdir. Muallif tomonidan yangi so‘rov yoki eksperiment o‘tkazilmagan; quyidagi tasnif manbalar asosida ishlab chiqilgan nazariy-metodik umumlashtirishdir.

CASEL doirasida ijtimoiy-emotsional ta’lim o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, ijtimoiy anglash, munosabatlarni qurish va mas’uliyatli qaror qabul qilish kompetensiyalarini qamrab oladi. Ularning rivojlanishi sinf, maktab, oila va jamoa bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi [3; 2–4-b.]. Mazkur doira maqoladagi omillarni tizimlashtirish uchun tushunchaviy asosdir; taklif etilayotgan yetti omil CASELning beshta kompetensiyasiga aynanlashtirilmaydi.

Durlak va hammualliflar meta-tahlilida universal maktab SEL dasturlarining ko‘nikma, munosabat, xulq va o‘quv natijalariga oid umumlashtirilgan ijobiy ko‘rsatkichlari qayd etilgan [4; 412–413-b.]. Taylor va hammualliflar ayrim ijobiy

natijalarning keyingi kuzatuvda saqlanishini ko‘rsatadi [5; 1163-b.]. Cipriano va hammualliflar sintezida esa dastur mazmuni hamda amalga oshirish sharoitlariga ko‘ra natijalar farqlanishi ham ta’kidlanadi [6]. Bu dalillar SELni rivojlantirishga asos beradi, biroq barcha maktabda bir xil ta’sirni kafolatlamaydi.

Jones, Greenberg va Crowley tadqiqotida bolalikdagi ijtimoiy kompetensiya keyingi ta’lim, bandlik va ayrim jinoyatga oid ko‘rsatkichlar bilan bog‘langan [7]. Bu longitudinal assotsiatsiya mashg‘ulotning sababiy ta’siri yoki alohida bolaning kelgusidagi xulqini bashorat qilish vositasi emas. Fast Track tajribasida zo‘ravonlik va giyohvand moddalarga oid jinoyatlar bo‘yicha hukmlarning og‘irlik bilan vaznlangan ko‘rsatkichlari pasaygan. Bunda ijtimoiy ko‘nikmalar ota-onalarni tayyorlash, uy tashriflari, tengdosh ko‘magi, sinf dasturi va o‘qishga yordam bilan birlashtirilgan [8]. Natijani faqat SEL darsiga nisbat berish mumkin emas.

Pedagogik-psixologik omillar. Nazariy tahlil asosida o‘zaro bog‘liq yetti omil ajratildi. Dastlabki omillar o‘quvchining hissiy va ijtimoiy tajribasiga, keyingilari esa tengdoshlar, maktab, pedagog va oila munosabatlariga taalluqlidir. Ular mustaqil diagnostik belgilar yoki qat’iy sabablar ro‘yxati emas. Bir o‘quvchi ko‘nikmani vaziyatli topshiriqda namoyon etib, kundalik muhitda uni qo‘llash uchun qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezishi mumkin.

Hissiy o‘zini boshqarish. Zo‘riqish belgilarini anglash va keskin javob oldidan to‘xtash imkoniyati nizoli vaziyatdagi tanlovga aloqador psixologik resursdir. Uning taxminiy mexanizmi hissiyotni nomlash, tanaffus qilish va javobni qayta tanlash orqali ochiladi. Pedagog shartli vaziyatda shu harakatlarni mashq qildirishi mumkin. Kuzatuvda hissiyotning mavjudligi emas, o‘quvchining zarar yetkazmaydigan muqobil harakatni topishi va izohlashi e’tiborga olinadi.

Ijtimoiy vaziyatni talqin qilish. Tengdosh harakatiga berilgan ma’no o‘quvchining javobiga ta’sir qilishi mumkin. Taxmin bilan dalilni farqlash noaniq hodisani bir yoqlama tushuntirishdan saqlanishga yordam beradi. Masalan, kulgi yoki qisqa xabarning bir necha ehtimoliy ma’nosi qiyoslanadi. «Nimani ko‘rdim?» va «Nimani taxmin qilyapman?» savollari orqali o‘quvchi aniqlashtiruvchi murojaat tuzadi. Bu mashq real kamsitish holatini inkor etish uchun qo‘llanmaydi.

Empatiya va mas’uliyatli tanlov. Boshqa inson ehtiyojini anglash qarorning unga ta’sirini hisobga olish bilan bog‘lanadi. Empatik munosabat bilan asoslangan qaror aynan bir ko‘nikma emas, biroq pedagogik vaziyatda ular bir-birini to‘ldiradi. O‘quvchilar zararli tasvirni tarqatish, tarqatmaslik yoki yordam so‘rash variantlarini qiyoslaydi. Kuzatiladigan belgi tayyor javobni takrorlash emas, tanlovni xavfsizlik, qadr-qimmat va oqibatlar asosida tushuntirishdir.

Tengdoshlar munosabati va bosimi. Guruhning ma’qullashi, masxaralashi yoki qo‘llab-quvvatlashi tanlov amalga oshadigan ijtimoiy sharoitni belgilaydi. Ushbu omilni o‘rganishda faqat individual qat’iyatga talab qo‘yish yetarli emas; guruh me’yorlari ham muhokama qilinadi. Hurmatli rad javobi, tengdoshni qo‘llab-

quvvatlash va birgalikdagi kelishuv mashqlari taklif etiladi. O‘quvchining bosim mavjud vaziyatda o‘z fikrini asoslash usuli faoliyat dalili sifatida qayd etilishi mumkin.

Maktabga mansublik va yordamga ishonch. Tinglanish, adolatli munosabat va murojaatga javob olish tajribasi o‘quvchining maktabdagi yordamdan foydalanishiga aloqador. Yordam so‘rashni o‘rgatish uchun mas’ul kattalar va murojaat yo‘llari tushunarli bo‘lishi kerak. Pedagog shartli vaziyatda kimga, qanday va nima uchun murojaat qilishni muhokama qiladi. WHOning INSPIRE yondashuvida ham ta’lim va hayotiy ko‘nikmalar xavfsiz muhit, ota-onalarni qo‘llab-quvvatlash hamda yordam xizmatlari bilan birgalikda ko‘riladi [9].

Pedagog tayyorgarligi va amalga oshirish sifati. Ko‘nikmani rivojlantirishga ajratilgan vaqt, namuna, faol mashq va izchil qayta aloqa pedagogik omildir. Durlak va hammualliflar muhokama qilgan SAFE tamoyillari ketma-ket faoliyat, faol o‘rganish, ko‘nikmaga yo‘naltirilgan tarkib va aniq maqsadni birlashtiradi [4; 408, 410-b.]. Pedagog uchun namuna dars, hamkasb kuzatuvi va uslubiy maslahat rejalashtirilishi mumkin. Amalga oshirish sifati dastur natijasidan alohida qayd etiladi [10; 337–339-b.].

Oila–maktab hamkorligi. Turli muhitlarda hurmatli muloqot va yordamning davomiyligi o‘quvchi ko‘nikmasini qo‘llash sharoitini kengaytiradi. Hamkorlik barcha oilalardan bir xil imkoniyatni talab qilish emas, umumiy tarbiyaviy vazifani tushunarli shaklda kelishishdir. Oilaga bolaning xatolari ro‘yxati o‘rniga qiyin vaziyat va zarur yordam haqidagi qisqa suhbat namunasi taklif etiladi. Pedagog oilaviy fikrni tinglab, maktabdagi qo‘llab-quvvatlashni mavjud sharoitga moslashtiradi.

Omillarning pedagogik ish bilan aloqasi 1-jadvalda umumlashtirilgan. Mexanizm ustunida taxminiy jarayon, faoliyat ustunida tavsiya etiladigan mashq, oxirgi ustunda esa kuzatuv uchun dalil beriladi. WHOning yetti profilaktika strategiyasi bilan ushbu mualliflik tasnifidagi yetti omil turli tushunchalardir.

1-jadval.

Pedagogik-psixologik omillar va ularning faoliyatdagi ifodasi

Omil	Taxminiy mexanizm	Taklif etiladigan faoliyat	Kuzatiladigan belgi
Hissiy boshqaruv	Zo‘riqishni anglash va javobni qayta tanlash	Hissiyotni nomlash, tanaffus, rolli mashq	Tanaffusdan keyingi muqobil javobni izchil tushuntirish
Vaziyatni talqin qilish	Dalil va taxminni ajratish	Hodisaning turli izohlarini dalil bilan qiyoslash	Vaziyatga mos aniqlashtiruvchi savol tuzish
Empatiya va tanlov	Boshqalarga ta’sirni hisobga olish	Qaror va oqibatlarni tomonlar nuqtayi nazaridan muhokama qilish	Tanlovni qadr-qimmat va xavfsizlik bilan asoslash

Tengdoshlar munosabati	Guruh me’yorlarining tanlovga ta’siri	Hurmatli rad javobi, kelishuv va hamkorlik	Guruh bosimida o‘z fikrini izchil asoslash
Mansublik va yordam	Ishonchli ko‘makdan foydalanish	Yordam so‘rash vaziyatini mashq qilish	Kimga va qanday murojaat qilishni tushuntirish
Pedagogik ish sifati	Namuna, faol mashq, qayta aloqa	Namuna dars, hamkasb kuzatuvi, uslubiy maslahat	Mashq va qayta aloqaning izchilligini qayd etish
Oila–maktab hamkorligi	Yordamning davomiyligini muvofiqlashtirish	Amaliy suhbat va kelishilgan ko‘mak	Uy va maktabdagi kelishilgan yordamni izohlash

Taklif etilgan tuzilmada psixologik resurs bilan muhit shartini bir xil mezonda baholash to‘g‘ri bo‘lmaydi. O‘quvchi rad javobini tuza olishi individual ko‘nikma dalili bo‘lsa, pedagogning bu javobni tinglashi va guruhdagi masxarani to‘xtatishi faoliyat sharoitini ifodalaydi. Birinchi dalil vaziyatli topshiriqda, ikkinchisi esa dars kuzatuvida o‘rganilishi mumkin. Shu ajratish yordamida qiyinchilikning qaysi qismi mashq mazmuniga, qaysi qismi munosabat va tashkiliy sharoitga tegishli ekanini aniqlashtirish taklif etiladi. Omillar o‘rtasidagi bog‘lanishni tekshirishda ularning boshlang‘ich holati va keyingi o‘zgarishi alohida qayd etilishi zarur.

Pedagogik ishni rejalashtirishda maktabdagi kelishmovchiliklar, o‘quvchilar foydalanadigan yordam va mashg‘ulot uchun mavjud vaqt aniqlashtiriladi. Qisqa fikr-mulohaza va umumiy kuzatuv mazmun tanlashga xizmat qiladi. Keyingi faoliyatda bitta aniq ko‘nikma ajratilib, o‘qituvchi namunasi, o‘quvchi mashqi va qayta aloqa birlashtiriladi. Mazkur tashkil etish qat’iy bosqichli model sifatida emas, turli omillarni hisobga oluvchi ish sharti sifatida taklif etiladi. Ko‘nikmaning kundalik vaziyatga bog‘lanishi fanlararo hamkorlikda davom ettirilishi mumkin. Adabiyotda qahramon qarori, tarixda ziddiyat oqibati, jamoaviy topshiriqda vazifa taqsimoti muhokama qilinadi. Mahalliylashtirishda misollar va til o‘quvchiga tushunarli qilinadi, faol mashq va aniq maqsad saqlanadi [10; 343–344-b.]. Qo‘shimcha yordam zarur bo‘lgan holatda maktab psixologi yoki tegishli mutaxassis bilan qo‘llab-quvvatlash muvofiqlashtiriladi. Jiddiy zo‘ravonlik holati oddiy rolli mashq bilan cheklanmaydi. Masalan, sinf suhbatida bir tengdoshning suratini uning roziligisiz tarqatish taklif etilgan shartli vaziyatdan foydalanish mumkin. O‘quvchi dastlab hissiyotini nomlaydi, xabardagi dalil va taxminni ajratadi, tasvirdagi insonning ehtimoliy kechinmalarini izohlaydi. Keyin guruh bosimiga hurmatli rad javobini tuzib, zarur yordam yo‘lini ko‘rsatadi. Pedagog turli yechimlarni qiyoslashga undaydi va zararli mazmunning o‘zini qayta tarqatmaydi. Mashqdan keyingi qisqa refleksiyada har bir ishtirokchi tanlovining sababini yozadi. Bunday topshiriq bir necha omilni bog‘laydi, lekin kuzatuvda har bir ko‘nikma bo‘yicha alohida dalil qayd etiladi.

Natijalarni baholash va umumlashtirish chegaralari. Omillarni amaliy tekshirishda uch natija qatlami ajratilishi zarur: ko‘nikmaning o‘quv vaziyatida

namoyon bo‘lishi, maktabdagi munosabat va xulq, huquqiy natija. Ushbu qatlamlar bir-biriga aloqador bo‘lsa-da, o‘zaro almashtirilmaydi. 2-jadval baholash manbasi va xulosa chiqarish chegarasini ko‘rsatadi; u birinchi jadvaldagi mashqlar ro‘yxatini takrorlamaydi.

Mashg‘ulotning bajarilishi, faol mashq va berilgan yordam natijadan alohida qayd etiladi. O‘quvchi izohi, pedagog kuzatuvi va mavjud hodisa ma’lumoti birgalikda tahlil qilinadi. Bir xil pedagogning dars berishi va yagona baholovchi bo‘lishi xulosani og‘dirishi mumkin. Intizomiy qayd kamayishini yashirilgan hodisadan farqlash uchun xavfsizlik hissi va yordam olish tajribasi ham o‘rganiladi. Shu bois murojaatlar sonining o‘zi profilaktika samaradorligi mezoni bo‘la olmaydi.

Taqqoslanadigan topshiriqlarda til murakkabligi, vaziyat mazmuni va pedagog bergan ko‘mak qayd qilinishi kerak. Aks holda mustaqil javob bilan yo‘naltiruvchi savoldan keyingi javob farqi ko‘rinmay qoladi. Kuzatuv varag‘ida umumiy sifat bahosi o‘rniga aniq harakat, uning sharoiti va berilgan yordam yoziladi. Shunday dalillar ko‘nikmaning qaysi vaziyatda barqaror qo‘llanishini muhokama qilish hamda keyingi mashqni tanlash uchun asos bo‘lishi mumkin.

2-jadval.

Natija qatlamlari va dalillarni talqin qilish

Natija qatlami	Dalil manbasi	Talqin chegarasi
Pedagogik-psixologik	Vaziyatli topshiriq, kuzatuv, asoslangan o‘quvchi izohi	Ko‘nikma namoyoni barcha kundalik xulqni ifodalamaydi
Maktabdagi xulq	Turli vaziyatdagi takroriy kuzatuv, xavfsizlik bahosi, hodisa qaydlari	Murojaatlar ko‘payishi ishonch ortishini ham anglatishi mumkin
Huquqiy natija	Alohida ta’riflangan va tasdiqlangan qaydlar, davomiy keyingi kuzatuv	Intizomiy hodisa huquqbuzarlikka teng emas; sababiy ta’sir alohida tekshiriladi

Kelgusi tadqiqotda boshlang‘ich va keyingi vaziyatlar, taqqoslash sharoiti, amalga oshirish sifati va davomiy kuzatuv rejalashtirilishi lozim. Yosh, til, individual ehtiyoj va oilaviy imkoniyatlar hisobga olinadi. Xorijiy natijalar O‘zbekiston maktablariga bevosita ko‘chirilmaydi. Alohida hissiyot yoki topshiriq bahosidan bolaning kelgusidagi huquqbuzarligini bashorat qilishga asos yo‘q; pedagogik xulosa muayyan vaziyatda qanday yordam va sharoit zarurligini aniqlashtirishga yo‘naltiriladi.

Xulosa, Ijtimoiy-emotsional ta’lim orqali barvaqt pedagogik profilaktikani tushuntirishda psixologik resurslar bilan tengdoshlar, maktab, pedagog va oila munosabatlarini birgalikda ko‘rib chiqish muhim. Ajratilgan yetti omil ko‘nikma mashqini xavfsiz muloqot, ishonchli yordam va izchil pedagogik ish bilan bog‘lash uchun nazariy tayanch beradi. Ularning amaliy ifodasi omil, mexanizm, faoliyat va kuzatiladigan belgi o‘rtasidagi moslikda ochiladi. Maktab amaliyotida aniq ko‘nikma maqsadi, faol mashq, qayta aloqa va hamkorlikdagi ko‘makni

muvofiqlashtirish tavsiya etiladi. Kompetensiyadagi o‘zgarish, maktab xulqi va huquqiy natijalar alohida baholanishi kerak. Taklif etilgan umumlashtirishning mahalliy sharoitdagi amaliy qiymati omillarning o‘zaro aloqasi, pedagogik ish sifati va keyingi natijalarni o‘rganuvchi tajriba-sinov orqali aniqlashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi O‘RQ-371-son «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/-2387357
2. O‘zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentabrdagi O‘RQ-263-son «Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida»gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/uz/docs/-1685726
3. CASEL. CASEL’s SEL Framework: What Are the Core Competence Areas and Where Are They Promoted? – 2020. – URL: https://files.casel.org/CASEL-SEL-Framework-11.2020.pdf
4. Durlak J. A., Weissberg R. P., Dymnicki A. B., Taylor R. D., Schellinger K. B. The Impact of Enhancing Students’ Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions // Child Development. – 2011. – Vol. 82, No. 1. – P. 405–432. – DOI: 10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x
5. Taylor R. D., Oberle E., Durlak J. A., Weissberg R. P. Promoting Positive Youth Development Through School-Based Social and Emotional Learning Interventions: A Meta-Analysis of Follow-Up Effects // Child Development. – 2017. – Vol. 88, No. 4. – P. 1156–1171. – DOI: 10.1111/cdev.12864
6. Cipriano C., Strambler M. J., Naples L. H., Ha C., Kirk M., Wood M., Sehgal K., Zieher A. K., Eveleigh A., McCarthy M., Funaro M., Ponnock A., Chow J. C., Durlak J. The State of Evidence for Social and Emotional Learning: A Contemporary Meta-Analysis of Universal School-Based SEL Interventions // Child Development. – 2023. – Vol. 94, No. 5. – P. 1181–1204. – DOI: 10.1111/cdev.13968
7. Jones D. E., Greenberg M., Crowley M. Early Social-Emotional Functioning and Public Health: The Relationship Between Kindergarten Social Competence and Future Wellness // American Journal of Public Health. – 2015. – Vol. 105, No. 11. – P. 2283–2290. – DOI: 10.2105/AJPH.2015.302630
8. Dodge K. A., Bierman K. L., Coie J. D., Greenberg M. T., Lochman J. E., McMahon R. J., Pinderhughes E. E., for the Conduct Problems Prevention Research Group. Impact of Early Intervention on Psychopathology, Crime, and Well-Being at Age 25 // American Journal of Psychiatry. – 2015. – Vol. 172, No. 1. – P. 59–70. – DOI: 10.1176/appi.ajp.2014.13060786
9. World Health Organization. INSPIRE: Seven Strategies for Ending Violence Against Children. – Geneva: WHO, 2016. – ISBN 978-92-4-156535-6. – URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789241565356
10. Durlak J. A., DuPre E. P. Implementation Matters: A Review of Research on the Influence of Implementation on Program Outcomes and the Factors Affecting Implementation // American Journal of Community Psychology. – 2008. – Vol. 41, No. 3–4. – P. 327–350. – DOI: 10.1007/s10464-008-9165-0